

GYEREKREGÉNYEK A HÁTSÓ POLCON

Komlós Aladár: Római kaland és Schöpflin Aladár: Az ördögfiókák

Az utóbbi hetekben-hónapokban, nem először, és, attól tartok, nem is utoljára, felizzott a vita az iskolai kötelező olvasmányokról. Mivel az effajta viták már a neten zajlanak, az árnyaltan megfogalmazott véleményekből is „kattintékony” címek lettek (például, egy Fenyő D. Györggyel készült interjú esetében: *Jókait és a Bánk bánt levennem a kötelezők listájáról*), ezek pedig csak gerjesztették az indulatokat, hogy aztán a mindenféle felületen érkező kommentekben a legkülönbözőbb érvek keveredjenek össze, növelve a zavart, csökkentve a tisztánlátás esélyét. Összecsúszott az olvasóvá nevelés kérdése a kánon változatlanóságának és dinamikusságának problémájával, a *magas irodalom* (amely az ilyen vitákban a *nehezen olvasható* szinonimája szokott lenni) – *populáris irodalom* tananyagbeli lehetséges arányai kapcsán pedig ugyanúgy egymásnak feszültek a vitatkozók, mint azt mérlegelve, vajon a gyermek- és ifjúsági irodalomnak hány éves korig van helye a magyarórakon. (Ez utóbbi mutatta meg leginkább, hogy mintha ugyanazokat a köröket futnánk újra meg újra, hiszen pár éve már lezajlott egy „Toldi kontra Harry Potter” vita.)¹ A Fenyő D. Györggyel folytatott beszélgetés végén vetette fel az interjú készítője, vajon mit olvasnak a gyerekek, ha nem kötelezik őket egy-egy könyvre, hanem maguk választhatnak:

„A hatodikosok *A Szent Johanna* gimit olvassák, a *Trónok harcát* én is elkezdtem, mert nagyon népszerű. Olyan is volt, hogy a gyerekek választhattak, hogy ki az, aki az *Éhezők viadalát* olvassa, ki az, aki *A katedrális*, ki az, aki az *Adrien Mole titkos naplóját*.”²

A diákok tehát a mindenkori kortárs ifjúsági irodalmat veszik élvezettel a kezükbe – ezeket a könyveket akár a magyarórakon is lehetne olvasni, ha „kötelező olvasmányon” nem akarnánk feltétlenül olyan művet érteni, amelyet a kronológiára épülő irodalomtörténetben is központi helyet elfoglaló szerzők írtak. Ez alól Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című regénye talán a legerősebb kivétel, hiszen még a mai gyerekek számára sem olvashatatlan, a szerzőt pedig egyébként nem tanítják a közoktatásban, sem más regényeivel, sem a drámaival nincs ott a tananyagban. Hansági Ágnes felkínál néhány nagyon jól alkalmazható kategóriát, a gyerekirodalom kánonjáról szóló, nemrégiben megjelent, alapozó jelentőségű

¹ Az effajta viták is igazolják azt, amit Hansági Ágnes megállapított – Magyarországon mindenki ért a focihoz, a gyerekirodalomhoz, illetve, teszem hozzá, a kötelező olvasmányokhoz: „A gyerekirodalom az utóbbi másfél évtizedben kínosan divatos témává lépett elő. Kínosan, mert amint a labdarúgásnak, úgy a gyerekirodalomnak is sok millió »szakértője« van Magyarországon. A nyilvánosságban folyó viták pozitív hozadéka, hogy ma már senki sem vonja kétségbe a gyerekirodalom kérdésének fontosságát.” Hansági Ágnes: *Kánonon innen és kánonon túl – megjegyzések a „gyerekirodalmi kánon” és a „gyerekirodalmi klasszikusok” kérdéséhez*, in: *Mesebeszéd. A gyerekek- és ifjúsági irodalom kézikönyve*, szerkesztette Hansági Ágnes, Hermann Zoltán, Mészáros Márton, Szekeres Nikoletta, Budapest, FISZ, 2017, 33.

² http://eduline.hu/kozoktatasi/2017/11/8/Jokait_es_a_Bank_bant_levennem_a_kotelezok_LZSLXJ

gű írásában: használati és esztétikai irodalomról beszél, illetve az olvasóvá válást segítő *beavató olvasmányokról* – utóbbiak leginkább a gyerekeknek, fiataloknak írt *kortárs* művek közül kerülhetnek ki. Ezek a beavató olvasmányok sem nyelvi, sem a világtapasztalattal alapján nem lehetnek távol a gyerekektől, és fontos jellemzőjük, hogy többnyire generációról generációra lecserélődnek:³

„Az olyan szöveg, amelynek szókincse és a megértéséhez szükséges (történeti, műveltségi) tudásanyag tekintetében folyamatos »szótárazást« igényel, még a gyakorlott olvasót is elriasztja, hiszen nem élvezheti az olvasás örömét, nem részesülhet a művészettapasztalat felszabadító élményében. A beavató olvasmányok, amelyeknek egyszerre kell alkalmasnak lenniük az olvasási rutin kialakítására és az olvasási vágy felkeltésére, nyelvi és tapasztalati tudás tekintetében együtt kell, hogy fejlődjenek a gyermekolvasóval. Ezt a funkciót olyan, mindenkor »kortárs« szövegek képesek betölteni, amelyeknek sem nyelvi, sem világtapasztalati horizontja nem idegen az őket olvasó gyermekétől. Ez a magyarázata annak, hogy az igazán sikeres beavató olvasmányok szinte évtizedes gyorsasággal cserélődnek, és csupán néhány beavató olvasmány élettartama tart ki a szülők generációjától a gyermekéig.”⁴

Ha az irodalomoktatás az olvasóvá nevelést tűzné ki célul, sok más előny mellett elősegíthetné a társadalmi mobilitást, hozzájárulhatna az esélyegyenlőség megteremtéséhez – ahogy Fenyő D. György fogalmazott, az „iskola az egyetlen intézmény, ahol többé-kevésbé lehet(ne) hatni arra, hogy mindenki egyenlő esélyekkel induljon a művelődésben, függetlenül attól, hogy otthon látott-e élő embert könyvet olvasni, vagy legalább egy könyvet a polcon.”⁵ Hogy a mai iskola ezt a funkciót nem képes betölteni, azért is különösen elkésztő, mert, legalábbis egyes huszadik század eleji alkotók nevelődésére irányuló kutatások ezt bizonyítják, akkoriban könnyebben egyenlítődték ki a családi háttér felkínálta művelődési esélyekben megmutatkozó különbségek. A Schöpflin Aladár pályakezdését feltáró Széchenyi Ágnestől tudhatjuk, milyen fordulatot jelentett a később a 20. század elejének egyik legfontosabb kritikusaként ismertté vált szerző életében, amikor jutalomkönyvként kapott egy Petőfi-kötetet: nem nagyon voltak ugyanis a Schöpflin családban könyvek. Ezzel állítja szembe Széchenyi Ágnes Kosztolányit, akinek nagy családi könyvtár állt a rendelkezésére.⁶ Aztán viszont Schöpflin is, Kosztolányi is a *Nyugat* szerzője lett, még ha más-más „térfelel” is, vagyis a kezdeti erőteljes különbségek később ki tudtak egyenlítődni, feltehetőleg az oktatásnak is köszönhetően.

³ A beavató olvasmányok körének gyors változása áll szemben azzal a gyakran elhangzó igénnyel, hogy a kötelező olvasmányok listája maradjon állandó, hiszen miért ne lennének képesek a mai gyerekek ugyanazokat a műveket elolvasni, amelyeket a szüleik, nagyszüleik. A lista azonban régebben is változott, még ha sokan az ellenkezőjét is gondolják. Fenyő D. György idézte fel ironizálva a következőt: „Nemrég egy nagypapakorú ember azt mondta, nincs semmi baj a tananyaggal, hiszen neki is ezeket a műveket kellett elolvasnia, és nem volt vele semmi probléma. Megkérdeztem, olvasott-e Jósika Miklóst: esze ágában sem volt. Azt mondtam: nem értem, hogy lehet ilyen barbár, hogy nem találkozott azokkal a regényekkel, amelyek kötelezőek voltak az ő nagypapja számára.” https://index.hu/kultur/2018/01/09/magyartanitas_irodalomoktatasi_kotelezo_olvasmanyok_magyartanarok_egyesulete_arato_laszlo_fenyo_d_gyorgy_neyei_pal/

⁴ Hansági, i. m., 49.

⁵ https://index.hu/kultur/2018/01/09/magyartanitas_irodalomoktatasi_kotelezo_olvasmanyok_magyartanarok_egyesulete_arato_laszlo_fenyo_d_gyorgy_neyei_pal/

⁶ Széchenyi Ágnes: Schöpflin Aladár pályakezdése, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2014/3, 369. Kosztolányi kapcsán Szegedy-Maszák Mihály monográfiájára hivatkozik Széchenyi Ágnes.

Hogy Schöpflin is, Kosztolányi is fontosnak tartotta az olvasóvá nevelést, arra egy-egy bizonyítékunk biztosan van. Mindketten írtak ifjúsági, illetve gyerekregeényt (igaz, Kosztolányi a saját regényének átírásával, rövidítésével állította ezt elő)⁷ – egyik műből sem lett generációkon átívelő vagy kötelező olvasmány, sőt, mindkettőt a csaknem teljes felejtésből kell időről időre előhozni. Ezúttal csak Schöpflin művével, az 1926-ban megjelent *Az ördögfiókákkal*, és mellette a szintén döntően kritikusként, irodalomtörténészként ismert Komlós Aladár ifjúsági regényével, az 1933-as *Római kalanddal* szeretnék foglalkozni. A gondolatmenet végén pedig arra is megpróbálok választ adni, vajon hova is lehetne be- vagy visszatenni ezt a két regényt, nem lehetséges-e, hogy egészen más életkorú olvasók számára érdemes ajánlani őket, mint amilyen korúaknak eredetileg íródtak.

„S miért ne tartanánk számon, hogy például az irodalomtörténész Komlós Aladár is tett egy kirándulást a műfajba (*Római kaland* 1933)”,⁸ írta a 20. század első felének „elfelejtett” ifjúsági- és gyerekirodalmi műveit vizsgálva Komáromi Gabriella. Komlós művéről ennél többet nem tudunk meg tőle, *Az ördögfiókákat* viszont rövid elemzést is kap a kötetében, „bája, humora, játékossága, elevensége ma is érték”, olvashatjuk.⁹ Ugyanakkor azt is megállapítja Schöpflin regényéről Komáromi, hogy „kevés esélye volt egy olyan gyerek-könyvnek is a feltámasztására, amelyben misztikus, vallásos motívumok bujkálnak (pl. ördög, pokol, kénköves láng, tömjénfüst, stb.), bár híre-nyoma sincs benne vallásos áhítatnak, példabeszédnek.”¹⁰ Abba nem mennék bele, hogy vajon a gyerekirodalom újabb fejleményei (gondolok itt akár a Harry Potter-sorozatra, amelynek a kereszténységhez való viszonyáról igen komoly viták dúltak, akár a vámpírtörténetek felizzó, majd elhamvadó divatára) nem teszik-e érvénytelenné ezt az állítást, mert a számomra most nem ez a fontos: sokkal inkább az, hogy milyen szándékot lehet kiolvasni a Schöpflin regényéről szóló mondatokból, illetve Komáromi könyvének egészéből. Amikor ugyanis „feltámasztásról” beszél, mindig azt mérlegeli, vajon lehetne-e ezeket az elfelejtett gyermek- és ifjúsági regényeket a *mai gyerekek* olvasmányává tenni – holott ezek a művek¹¹ aligha válhatnak napjainkban „beavató olvasmányokká”. A gyerekirodalom klasszikusai közé bekerülni, vagyis olyan művé válni, amely több generációt is túlélve ajándékozza meg a gyerekeket

⁷ Erről lásd [Bíró-]Balogh Tamás: *Aranysárkány* gyerekeknek. Kosztolányi Dezső elfeledett ifjúsági regénye, *Tiszatáj*, 2002. december, 76–89., illetve az *Aranysárkány* azóta megjelent kritikai kiadását (Budapest, Kalligram, 2014). Persze, Kosztolányi szándéka ennek az ifjúsági változatnak a létrehozásával messze nem pusztán a gyerekek olvasóvá nevelése lehetett – de ne vitassuk el azért tőle ezt sem.

⁸ Komáromi Gabriella: *Elfelejtett irodalom. Fejezetek a magyar gyermek- és ifjúsági próza történetéből 1940–1944*, Budapest, Móra, 2005, 237.

⁹ Uo., 190. A Schöpflin pályaképét megíró Fülöp László munkájában a következő mondattal kerül elő a mű, minden további elemzés nélkül: „Írt egy gyermekregényt is; az *Ördögfiókákat* (1926) a műfaj értékes terméke.” Fülöp László: *Schöpflin Aladár pályaképe*, Debrecen, 1993, *Studia Litteraria* XXXI., 135. Ahogy az idézett mondat is igazolja, a Schöpflin-regény címének írása bizonytalan, az első kiadásban a borítón a névelő nélküli, a belső borítón a névelővel ellátott verziót látjuk. A későbbi kiadásoknál (volt ilyen még Schöpflin életében, 1946-ban, de még 1993-ban is) is találunk mindkét változatra példát.

¹⁰ Komáromi, i. m., 237.

¹¹ *Az ördögfiókákat* első bekezdése, az én ízlésemnek túlzottan „tanítóbáncsis” módon, egészen egyértelművé teszi ezt az odafordulást az akkori gyerekekhez, az író fiaival egyidős ideális olvasókhöz. Persze, lehet ezt úgyis olvasni, mint a mindenkori kilenc-, illetve tizenöt évesek megszólítását. A kisebbik fiúról azt is megtudjuk, hogy csak kényszerből hajlandó olvasni: „A mi Öcsikénk különben kilenc éves, most még a Liber Sextivel bajlódik, mint első gimnazistához illik s még nem igen olvassa a Jó Pajtást [azt a korabeli gyereklapot, amelynek 1923 és 1925 közt Schöpflin a szerkesztője volt – Sz. Zs.], mert bizony ő csak azt szereti olvasni, amit muszáj. Azt is csak akkor, ha az anyukája ráparancsol.” Schöpflin Aladár: *Az ördögfiókákat*, Budapest, Franklin, é. n. [1926], 3.

az olvasás élményével, rendkívül nehéz. Komáromi Gabriella könyvének az a fejezete, amely *Az ördögfiókákat* tárgyalja, nagyon beszédes mondattal indul: „Az irodalmi művek hatásfokát a szerző presztízse és az alkotás tematikus értékei is befolyásolják.”¹² Ez a mondat már kevésbé a megcélzott olvasóközönségről, vagyis a gyerekekről szól, sokkal inkább az irodalomtörténezszekekről: az utóbbiak valóban sokkal nagyobb eséllyel emlegetnek egy olyan gyerekirodalmi kötetet, amely máshonnan (a felnőttirodalomból), vagy akár a kritika, irodalomtörténet területéről) ismert szerző műve, mint olyat, amelynek a szerzője „csak” a gyerekirodalomban tevékenykedik. (Ezt jelzi Komárominak az a mondata is, hogy „miért ne tartanánk számon” Komlós gyerekgényét: a remek irodalomtörténeti tevékenység önmagában biztosan nem garantálja, hogy értékes, számontartásra érdemes alkotásról van szó.) Hermann Zoltán veti fel, hogy a magyar gyerekirodalom történetéről mind ez idáig gondolkodók annak a szemléletnek a foglyai voltak, amely a gyerek- és felnőttirodalmi munkásságot kizárólag egymással összefüggésben tudja elgondolni:

„A magyar gyerekirodalom történetének megírására tett korábbi kísérletek – köztük mindenekelőtt Komáromi Gabriella könyvei – tulajdonképpen a gyerekkönyv-kultúrának csak ezt az egy, az életművek gyerek- és felnőttirodalmi teljesítményeit egymásra olvasó, szűk szegmensét tekintik tárgyuknak.”¹³

Ahogy Hermann Zoltán írja, kétféle szerepmodellt lehet elkülöníteni a gyerekkönyv-kultúrának ebben a szegmensében – ezek viszont messze nem fedik le a gyerekirodalom egészét:

„A felületes kritikai szemlélő számára valóban létezik egy olyan írói szerepmodell, amelyben az életműveken belül a szépirodalmi (felnőtt) művek vannak terjedelmi vagy kánonbeli helyüket tekintve túlsúlyban a gyerekirodalmi teljesítményhez képest (Jókai, Mikszáth, Molnár Ferenc, Pilinszky, Mészöly Miklós, Weöres Sándor, Szabó Magda vagy Darvasi László, Tóth Krisztina és mások), és egy olyan, amelyben a gyerekirodalmi oeuvre szorítja háttérbe a nagyon komoly felnőttirodalmi teljesítményt (gondolhatunk például a regényíró és novellista Lázár Ervinre, a költő Csukás Istvánra, a mesteri kisprózákat író Békés Pálra, a maiak közül Kiss Ottóra és Harcos Bálintra).”¹⁴

Miközben sokszor nem látszik szerencsésnek, ha valaki „all-round” karakterként működik az irodalomban, vagyis, elaprózva magát, egyszerre ír verset és drámát, értekező prózát és szépirodalmat, szól gyermekekhez és felnőttekhez, mégis úgy tűnik, hogy a gyerekirodalommal foglalkozók (legalábbis, ha az irodalomtörténeti figyelmet tartjuk a legfontosabbnak) jobban járnak, ha nem pusztán a legfiatalabbaknak szánt műveket hoznak létre. Igaz, a teljes birtokbavétel effajta vágya leginkább egy-egy irodalmi intézményrendszer kezdeti, alapító korszakára vagy az alkotók pályakezdésére szokott jellemző lenni. Ma már sokkal inkább a specializálódás időszakában vagyunk, a kiadók profilja tisztább, mint volt Komlós vagy Schöpflin pályakezdése körül, vagy a rendszerváltás után közvetlenül, amikor az irodalmi intézményrendszer meg-, illetve újraszerveződésének idejét éltük: léteznek külön a krimire, a gyerekkönyvekre vagy a világirodalomra specializálódott kiadók. All-round karaktereket szép számmal találunk a határon túli magyar irodalmi közösségekben,¹⁵ ahol az alkotók és az olvasók száma is jelentősen kisebb, mint Magyarországon – fel-

¹² Komáromi, i. m., 186.

¹³ Hermann Zoltán: Vázlat a magyar gyerekirodalom történetéhez, in: *Mesebeszéd*, i. k., 27.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Jól jelzi ezt az a beszélgetés, amely az *Alföld* folyóirat gyerekirodalomnak szentelt számában jelent

tehetőleg nincs is igazunk, amikor gyanakodva nézzük, miként írhat valaki egyszerre gyerekverset és magvas irodalomelméleti munkákat, hiszen vannak a kultúrának olyan korszakai és szegmensei, amikor és ahol ez a jelenség természetes.

De nem csak az irodalomtörténetbe kerülést befolyásolhatja, hogy egy gyerekirodalmi szerzőt a „felnőttirodalomban” is fontosnak tartanak-e – már a kritikai visszhangra is hatással lehet. Visszatérő panaszként hangzik fel ma is, hogy nem elég erőteljes és rendszeres Magyarországon a gyerekkönyv-kritika, hogy amit találunk, az is sokszor recenziónak álcázott promóciós anyag – és, bármennyire érzékelhető már változások ebben is, bármennyire láthatjuk erre specializálódott kritikusok és rovatok felbukkanását, a még mindig érezhető hiánynak nem kis részben a hagyomány gyengése az oka. Attól tartok, Komlós *Római kalandjáról* is azért írtak a *Nyugat*ban is, a *Napkelet*ben is, igaz, mindkét helyen igen röviden, mert a szerzőt *máshonnan* ismerték. (Ez ma sincs másképp, illetve talán éppen mostanában van változóban az a helyzet, hogy a felnőttirodalomból ismert, a gyerekeknek alkalmilag író szerzők, amilyen, mondjuk, Péterfy Gergely, Darvasi László vagy Szijj Ferenc, gyerekkönyveikkel aránytalanul nagyobb figyelmet kapjanak, mint a „csak” gyerekeknek író kollégáik.) A *Nyugat* kritikusa, Németh Andor határozottan lelkes volt a *Római kalandról* szólva, csak a könyv külsejével volt elégedetlen. Egy részlet az írásából:

„Hagyományos, bölcs mese, mely magában foglalja a jó diákregegy összes elemeit. Van benne titok, összeesküvés, nagy tettek valóra készülődés izgalma, jövő cselekedetek előöröme, aztán szökés, a menetelés jelentős élményeivel, drámai bonyodalom, és széles, felemelően-szerencsés kibontakozás. De ennyiben írhatta volna Donászy is. Komlós azonban közelebb áll Kästnerhez, mint Donászyhoz. Okos és kiábrándult, mint az »Emil és a detektívek« költője; nem, egyáltalán nem »római«.”¹⁶

Rédey Tivadar, a *Napkelet*ben, sokkal kevésbé dicsért, bár kiemelte a pedagógiai szándékot, vagyis azt, hogy ifjú olvasóit a római kultúrával kívánta megismertetni Komlós. Mint írta Rédey, „a mai gyereket az autó- és futballszakértelem területéről valóban nem árt néha az emberiség multjának magasabb ihletésű tájaira ragadni, az örök diáklelket messzetűnt életviszonyok közt is meglepő hasonlóságú jegyeiben feltárni”.¹⁷ Tetszett neki, Németh Andorral szemben, a könyv kiállítása is, viszont épp azt a kiábrándultságot kárhoztatta, ami a *Nyugat* kritikusa számára elismerésre méltó volt:

„A regény egész felfogásában a fanyar kiábrándultság, a túlságosan közléről szemlélt nagyság ideálfoszlato fonákja jut döntő hangsúlyhoz, a mesének csekély az érzelmi sugallóereje, légkörének a lenyűgöző igézete, s még előadásának sincs valódi melegséget árasztó hangzásmágája.”¹⁸

meg, és különböző gyerekkönyv-kiadók szerkesztőinek válaszaiból állt össze: míg Magyarországról tisztán gyerekirodalmi profilú kiadók (például Csimota, Cerkabella, Móra) szerkesztői szóáltak meg, addig Erdélyből egy olyan kiadó képviselője válaszolt, amely gyerekkönyveket is kiad: Rostás-Péter Emese, a Koinónia Könyvkiadó képviseletében, azt mondta el, hogy „a Koinónia nem kimondottan gyerekkönyvkiadó (a kiadó arculata a szépirodalom, a társadalomtudomány, a hittudományi és lelki élettel kapcsolatos irodalom, valamint a színház- és filmművészeti szakirodalom egyaránt jellemző), bár az erdélyi kiadók közül mi jelentetjük meg a legtöbb gyerekkönyvet.” „Erdemes kockázatot vállalni” (Herczeg-Szép Szilvia körinterjúja gyerekkönyvkiadók szerkesztőivel), *Alföld*, 2016/9, 44.

¹⁶ Németh Andor: Komlós Aladár: A római kaland (Athenaeum-kiadás), *Nyugat*, 1933/24.

¹⁷ Rédey Tivadar: Komlós Aladár: A római kaland, *Napkelet*, 1934/1, 25.

¹⁸ Uo.

Bár csak Németh Andor mérte hozzá Komlós ifjúsági regényét más hasonló alkotásokhoz, fontos leszögezni, hogy a húszas-harmincas évek messze nem tekinthetők a magyar gyerekirodalom aranykorának. Miként Komáromi Gabriella leszögezte:

„E két évtizednél is több idő – bárhogy is csúrnénk-csavarnánk a szót – mélypont tárgyunk történetében. Nem csoda, ha 1940-ben Németh László íróként, apaként így fakad ki: »De hát kibe harapjak, ha nincs törvény az ellen, amit úgy hívnak, hogy gyermekirodalom?«”¹⁹

A *Nyugat*-kritikában emlegetett Donászy, természetesen, nem az óvodákat verseivel a szocializmus időszakától mindmáig fogva tartó Magda, hanem az 1864-ben született és 1923-ban elhunyt Ferenc, akit Komáromi Gabriella a „kalandregény mesterembereként” határozott meg. És ez a „mesteremberség” fontos kifejezés számomra is: Komlós is használja mindazokat a fogásokat, sémákat, amelyek egy ifjúsági kalandregényhez szükségesek. Három fiú elindul a regényben Rómába, de nem azért, hogy kalandot keressenek, hanem azért, hogy hőssé nőjenek, megmentsek a hazát, hasonlónak válhassanak eszményképükhöz, Mucius Scaevolához. Az útjuk során azonban arra jönnek rá, hősök már nincsenek, hogy aztán a regény végére kiderüljön, valójában kicsit ők is azok lettek – bármennyire is ott van a pozitív fordulat, a fiúk csalódottsága tagadhatatlan. Valóban a kiábrándulás regénye ez – miközben azt a már a népmesékből is ismert sémát használja fel Komlós, hogy a próbatételek átélése hozza el az érettséget. Igaz, a mesehősök, miközben gyerekből felnőtté válnak (hiszen a beavatási rítust bontja ki a varázsmese), nem csalódnak a felnőttekben. Komlósban, azt hiszem, nem pusztán a pedagógiai szándék munkált, amikor ifjúsági regényét a római korba helyezte – feltehetőleg ellene akart tartani azoknak a korban nagy számban születő cserkészregényeknek, erősen ideologikus ifjúsági műveknek, amelyek Németh László rosszkedvéhez is hozzájárulhattak. Ezekről a cserkészregényekről, bevallom, kevés ismerettel rendelkezem, viszont elhiszem Komáromi Gabriellának, hogy semmivel sem voltak jobban az ötvenes-hatvanas évek úttörőregényeinél,²⁰ amelyekről már behatóbb ismereteim vannak. Ezért is merek onnan, némi anakronizmussal, távoli példát hozni, és ezt szembeállítani Komlós regényével.

A *Római kalandban* az a legüditőbb, ahogyan Komlós *nem* oldja idillé azoknak a fiúknak a kiábrándulását a felnőttek világából, akiket becsap és börtönbe juttat egy hős- és kalandkereső vágyukkal visszaélő, cinikus felnőtt. Arra is rá kell döbenniük, hogy az életüktől távolabbi ideálok sem feltétlenül csodálatra méltók – római szállásukon egy görög festőművész mesél nekik arról a részeges consulról, akinek dolgozik:

„Önelégülten nevetett s a sűrűsödő homályban észre sem vette a fiúk arcának első-tétülését. De hiszen ez rettenetes, ha igaz! Oly szörnyű ez, mintha egy isten-szobor a templomban szemük láttára sárrá omlana össze, vagy ha anyjukról kellene valami rútdolgot hallaniok. Lehetséges volna, hogy a consul, Brutus és Cicero utódja részeges, léha ember, a senatorok pedig alja besúgók, akik jutalom reményében egymásra leskelődnek? Kikben lehet hinni még?”²¹

¹⁹ Komáromi, i. m., 50.

²⁰ Lásd Komáromi, i. m.; továbbá: „A magyar cserkész- és a későbbi úttörő-regények (csak példaképpen: Buday Géza *Krasznabecsi háború*, 1938 és Bogáti Péter *Az ágasvári csata*, 1961) poétikai értelemben nem sokban különböznek egymástól, ahogy a század első felének lányregényei (Tutsek Anna, Kosáryné Réz Lola) sem a híres pöttös-csíkos sorozat sok kötetének (Janikovszky Éva *Szalmaláng*, 1960, Szabó Magda *Álarcosbál*, 1961 és Fehér Klára könyvei) néha nyomasztóan ideologikus világtól: s eközben mind a 20. századi, folyton változó társadalmi keretekhez, normákhoz való igazodás narratíváival foglalkozik.” Hermann, i. m., 22.

²¹ Komlós Aladár: *Római kaland*, Budapest, Athenaeum, é. n. [1933], 92–93.

És akkor jöjjön az a bizonyos távoli (ellen)példa – a *Vörös tinta* című 1959-es film, amely nem kimondottan az ifjúságnak szánt alkotás, de ebből nőttek ki a forgatókönyv-író, Szabó Magda szocialista ifjúsági regényei, a *Mondják meg Zsófikának*, a *Születésnap* és az *Álarcosbál*, ahol ugyancsak találkozunk az erős gyermeki csalódottsággal. Ez a filmbeli csalódottság sokkal erősebb, mint a későbbi Szabó Magda-regényekben, ezért is hozom példaként – hiszen a főszereplő kislánynak arra kell rádöbennie, hogy az általa istenített fiatal tanár nő épp a szintén az iskolában, rajztanárként dolgozó apjával került szerelmi kapcsolatba. Amikor Kati rájön, hogy a tökéletesnek és makulátlannak hitt tanárnője és az apja szerelmesek egymásba, kiábrándul mindenből, és rádöbben, hogy a felnőttek és az iskola hazudnak – egy rövid részlet a filmforgatókönyvnek abból a jelenetéből, amikor ez a bizonyos tanár nő megkérdézi tőle, ki hazudott neki:

„Az iskola. Lányi tanár úr sose énekl az Internacionálét, csak tátog a szájával. Horner tanár úr azt mondja, hogy a bibliát megcáfolja a tudomány és vasárnap ott térdel a misén. Irma néni beírta az emlékkönyvembe, hogy »erős akarat diadalt arat«... Hogy akartam én... mennyire akartam én... Aztán hiába...”²²

A filmbeli tanár nő aztán meggyőzi a kislányt (ez a meggyőzés, persze, ma már nem kevésbé hihetetlen és nevetséges, hiszen 1959-ben történik), hogy egyszer ugyan mindenki hazudhat, de amit az iskola és ő tanított, az mind igaz; ezt követően pedig feláldozza magát, lemond a szerelméről, és elhagyja az iskolát, hogy egy nevelőotthonban legyen igazgató. (Az már tényleg nem ide tartozik, hogy erről az állásról kiderül a filmben, a legkevésbé sem büntetés vagy száműzetés, sőt, akkora boldogságot jelent, hogy a tanár nő inkább attól fél, karrieristának gondolják majd miatta.) A hősteremtő kényszerben szenvedő Szabó Magdával szemben Komlós azt mutatja meg, hogy a felnőtté válást az ideálokkal való leszámolás hozza el. Hogy a hősiességet a hétköznapiakban kell keresni és megélni, ha egyáltalán megélhető.

Ha azt nézzük meg tehát, mit mutat meg Komlós a felnövekedés természetéről, a *Római kaland* a legkevésbé sem hazug vagy sematikus – ennek ellenére csúszott át a csaknem teljes ismeretlenségbe. Igaza lehet Komáromi Gabriellának abban, hogy az ifjúsági történelmi regények még a többi ifjúsági regénynél is könnyebben kerülnek a hátsó polcra – 1945 után, például, azért, mert a történelemszemlélet erős megváltozása miatt ezek a művek könnyen kihullottak a tananyagból,²³ illetve nem születtek újabb kiadásai (bár a *Római kaland*nak a Kádár-korszakban volt két újrakiadása, a Magvetőnél 1962-ben, illetve a Móránál 1973-ban), ez a kettő együttesen pedig igen hamar eltűnethet egy ifjúsági regényt a köztudatból. Visszahozni pedig bármit arról a bizonyos hátsó polcra szinte lehetetlen. Pedig Komlós regénye azért is érdekes olvasmány ma, mert sajátosan kettős történelmi regénnyé változott: a vallási viták, amelyek a rómaiak és egy zsidó szereplő közt folynak a másik eszményeiről, istenéről, elfogadásáról, a vallási megbékélésről, nem csak a római kor, legalább annyira a harmincas évek világtapasztalatának megértéséhez vihet közelebb.

A regény végére pedig oda is eljutnak a fiúk: talán egy „ismeretlen isten” vezette rá őket arra, hogy a hőselekedetek többet érnek a hőstettekénél. A mai olvasó pedig csodálkozva fedezheti fel, hogy a fiúk szembesülése eszményeik szertefoszlásával mennyire

²² *Vörös tinta*, írta Szabó Magda, dramaturg Lukács Antal, rendező Gertler Viktor, Budapest, Fővárosi Nyomda Sokszorosító Üzeme, 1959, 137. (Egy példány megtalálható az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tárában.)

²³ „A historizáló olvasmánytípusok esetében az »idő« szokásos természetes munkáját világunk megváltozása alaposan megzavarta, meggyorsította. 1945 után a történelem újraértékelése, a történetpszemlélet megváltozása révén több könyv került az irodalom hátsó polcára, mint amennyi egyébként is odakerült volna.” Komáromi, i. m., 237.

szórakoztatóan aktuális. Amint a három fiú megérkezik Rómába, elhatározzák, hogy megszólítanak egy szenátort, és elmondják neki, „ők ezennel felajánlják életüket a haza oltárára, tudják, hogy a haza tele van belső ellenségekkel s ép ezért kérik a senator urat, mondja meg nekik, mi az ő feladatuk, ők akkor lesznek a legboldogabbak, ha meghalhatnak az állam üdvéért.”²⁴ Mivel viszont a szenátor urat az állam üdve elég kevésbé foglalkoztatja, annál inkább a csatornaépítés, olyan párbeszéd kerekedik, amelyet mintha egy mai közbeszerzés kapcsán folytatnának le:

„– Senator úr, római nép! – mondja. – A fundii ifjúság egy hazafias kis csoportja nevében...

– Micsoda, Fundi is? – szakította őt félbe a lovag s meglepetten nézett a szőke fiúra.

– Igen, mi is...

– Ti is pályáztok a csatornaépítésre?

Claudius olyan izgatott volt, hogy nem is hallotta a lovag kérdését.

– Készek vagyunk feláldozni magunkat...

– Úgy? Ti olcsóbb ajánlatot adtok be? – mondta idegesen a lovag.

– Mi a haza oltárán a legdrágábbat... – felelt Claudius.

– Hja, – szólt közbe megint a lovag – az állam ma nincs olyan helyzetben, hogy drága pénzen...

– De mi ingyen... – akarta magyarázni Claudius, majdnem sírva, hogy bérencnek gondolják őket.

– Micsoda? Ingyen?! – kiáltott felháborodva a lovag. – Ingyen nem fogadjuk el! Micsoda szemtelenség! Tisztességtelen verseny!

A kliensek Claudiuszt lármásan taszigálták ki maguk közül.²⁵

Az ördögfiókák úgy indul, mintha Karinthy *Tanár úr kéremjébe* csöppennénk: egy kisiú érkezik haza, kezében az iskolaigazgató levelével, rettegetve az apja haragjától. A helyzet ismerős, a fordulat pedig, hogy a kisiút valójában azért szidják meg, mert mindig megcsinálja a leckét, a dolgozatai „szégyenletesen rendesek”, ő maga pedig szelíd és csendes, még akkor is váratlanul szórakoztató, ha akkorra már tudjuk, hogy mindez egy ördögcsalásban történik. Hiszen Schöpflin azzal játszik el, hogy az ördögöknél ugyan minden fordítva van, az értékrendjük épp az ellentéte annak, amit az embergyerekeknek igyekszünk átadni, de mégis olyanok ők, mint mi:

„A szobájában ült Lucifer bácsi és olvasta az »Alvilági Hírlap« című újságot. Közben néha morgott egyet mérgesen, mert nem tetszettek neki az Alvilág miniszterelnökének, gróf Mefisztónak a legújabb intézkedései.”²⁶

Ha gyerekkönyv-párhuzamot keresünk Schöpflin regényéhez, könnyen eszünkbe juthat a Harry Potter-sorozat – bár ott a muglik és a varázslók világa nem ellentéte egymásnak, vagyis a jószág ugyanúgy érték mindkét helyen, az már határozottan emlékeztet a J. K. Rowling által felépített világra, ahogyan az emberek közt élő álcázott ördögök tereit, környezetét, foglalkozását leírja Schöpflin. És ezek a regény legjobb részei:

„A Lucifer-család lakása Budán volt a Krisztinavárosban, egy különálló földszintes házban, amely a Várhegy oldalának támaszkodott. Kívül az utca felé egész rendes

²⁴ Komlós, i. m., 55.

²⁵ Uo., 56–57.

²⁶ Schöpflin, i. m., 4.

ház volt, amilyenek a többi házak. [...] Az utcai szobák egyikéből ugyanis titkos ajtó nyílt egy nagy üregbe, amely a hegyoldalba volt fúrva – ez volt nemcsak a gyár, hanem az igazi ördög lakás is, ahol igazán fesztelenül és jól érezték magukat. Itt szemüknek kellemes sötétség volt, melyet csak egy-egy piros lámpa világított meg. Minden fekete- és pirosszínű volt, piros tűzön fekete katlanban valami furcsa szagú folyadék rotyogott, pirosszemű fekete baglyok és denevérek röpködtek halk suhanással, a földön fekete patkányok rajai nyüzsögtek. Itt az ördög-család tagjai levetették a fekete ruhát és eredeti ördögi mivoltukban jártak, fekete, szőrös lábakkal és karokkal, ló-patáikon ugrálva és a szarvaikat nem fődte semmiféle süveg.”²⁷

Schöpflin regényének határozottan lehet a gyerekeket jobbitó, nemesítő szándékot tulajdonítani, megtudhatjuk belőle, hogy a jóság igenis érték, a csendes, szelíd ördögkisfiú pedig végül szakít a családjával, és egy – az illusztráción legalábbis – Szent Péterhez hasonlító öregember fogadja be, aki mellett teljesen embergyerekké válhat, még a lólába is emberivé változik. De azért nem ennyire szimpla regény ez: ott van a kockázata annak, hogy a gyerekolvasók a focizásban is ördögien ügyes ördögfiúk patkányokkal, csínytevéssekkel és baglyokkal teli világát vonzóbbnak fogják találni, mint az embereket. Ahogy a *Harry Potter*ben is a varázslóké a szimpátiánk, nem a mugliké, még akkor is, ha mi magunk kevésbé hasonlítunk a varázslókhoz. (Schöpflin regénye abban is emlékeztethet minket a *Harry Potter*re, hogy a főszereplő ördögfiú a saját világában, az ördögök iskolájában a kiközösített, peremhelyzetű gyerek szerepkörében van, és csak a másik közegben, az emberek közt találja meg a helyét. Persze, ebből az következne, hogy nem a varázslók és az ördögök, hanem az emberek és a varázslók közt lenne valamiféle párhuzam: vagyis a megfeleltetés részleges csak, a Schöpflin-regény és a *Harry Potter*-sorozat rokonsága mégis tagadhatatlan.)

És akkor ideje feltenni a kérdést: mi értelme van, ha van neki egyáltalán, előhozni a *Római kalandot* és *Az ördögfiókat* arról a hátsó polcra, ahol már jó ideje belepte őket a por? Arról aligha érdemes győzködnünk a mai gyerekeket vagy a kötelező olvasmányokat kijelölőket, vegyék elő ezt a két regényt. A gyerekek ritkán szoktak antikváriumokból könyveket választani maguknak, ahogy az Országos Széchényi Könyvtár olvasótermében is elvéve olvasgatnak korendélyvel. Az iskolai olvasmányok esetében pedig az lenne a legfontosabb, hogy végre kortárs művek kerülhessenek azokra az anyyira nehezen változó listákra.²⁸ Viszont Komlós és Schöpflin regényét mégis érdemes elolvasni – csak nem, vagy nem feltétlenül a gyerekeknek.

Jó lenne, egyfelől, megírni a magyar irodalom történetét olyan módon, hogy a gyermek- és ifjúsági irodalomról sem feledkezünk meg közben. Nem pusztán azért lenne ez fontos, mert számos alkotás igazolja, hogy „a gyerekirodalom vs. felnőttirodalom szembeállítás bizonyos értelemben hamis”:²⁹ az olvasóvá nevelés kérdései, a gyermek- és felnőttirodalom egymással szoros összefüggő intézményrendszere vagy akár a felnőttolvasmányból gyerekkönyvekké, vagy a gyerekeknek szánt művekből a felnőttek kultuszkönyveivé átalakuló alkotások egyszerre tennék ezt szükségessé.³⁰ (És a gyerekirodalom egy ilyen

²⁷ Uo., 12–13.

²⁸ Vicces látni, hogy már Komlós regényében van olyan jelenet, amikor a Rómába érkező fiúkat figyelmezteti egy járókelő, épp Vergilius megy az utca túloldalán: a gyerekek nagyon meglepődnek, hogy Vergilius még él, hiszen a tanítójuktól olyan sokat hallottak róla. Mintha elég régi hagyománya lenne annak (ha nem is a római korból, de a Komlós megtapasztalta időkből eredeztethető), hogy az a szerző, akiről az iskolában is hallunk, már nem lehet életben.

²⁹ Hermann, i. m., 19.

³⁰ Az egyikre valószínűleg több példa is eszükbe juthat, a legjellemzőbb talán a hetedik-nyolcadikos kötelező olvasmányok közé került, ám a legkevésbé sem gyerekkönyvnek készült *Légy jó*

szemlélettel ugyanúgy része lehetne az irodalomtörténetnek, mint az intézményrendszer vagy a mindenkori populáris irodalom vizsgálata.) Másfelől pedig mind Komlós, mind Schöpflin regényéből sokat megtudhatunk a húszas-harmincas évek gyerekeinek életéről is:³¹ még ha ez kicsit különös állításnak is tűnhet, hiszen az egyik a római korban, a másik meg többnyire ördögök közt játszódik. És az irodalom effajta olvasata ugyanúgy érvényes lehet,³² mint azok, amelyek az esztétikumra, a nyelvi megoldásokra, a narráció összetettségére, a motívumrendszerre, vagy akár a befogadás kérdéseire kíváncsiak. Persze, egész egyszerűen mondhattam volna azt is, hogy két, döntően irodalomértelmezőként számon tartott alkotó alig-alig emlegetett szépirodalmi munkásságára szeretném felhívni a figyelmet: bármennyire megszokott irodalomtörténeti fordulat ez, azt is szerettem volna megmutatni, hogy *Az ördögfiókák* és a *Római kaland* tétje ennél sokkal nagyobb lehet.

mindhalálig. Azonban a másik út sem egyedi: „ennek gyakran a fordítottja is előfordul, amikor egy gyerekkönyv a felnőttkor identitásképző motívumává válik (Micimackó-jelenség): Rideg Sándor *Indul a bakterháza*, Szabó Magda *Abigélje*, a Janikovszky–Réber-képeskönyvek kultusza, a „nemzeti” kánonban Tamási Áron Ábel-történetei, vagy Nyíró József *Uz Bencéje* csupa olyasmi, amit Hans-Heino Ewers »kettős ajánlatok« néven említ.” Hermann, i. m., 27.

³¹ Ezt furcsa módon az is bizonyítja, hogy Schöpflin, *Az ördögfiókák*nak az elsőt húsz évvel követő második kiadásában, 1946-ban fontosnak érezte előzetesen felhívni a gyerekek figyelmét arra, hogy a műben megjelentett tárgyi világ egyes elemei időközben megváltoztak: „Ezt a könyvet én jó húsz évvel ezelőtt írtam. Azóta persze sok víz folyt le a Dunán, sok dolog megváltozott. Így például, ahogy azok az olvasóim tudják, akik Budán a Krisztina-városban laknak: abban az időben a Vérmező szabad játszótér volt, a gyerekek vígan szaladgálhattak, játszhattak, futballozhattak rajta. Ma már el van zárva a gyerekek előtt, mert a katonaságnak van rá szüksége, hogy gyakorlótérül használhassa. Más változásra is figyelmeztetlek titeket: akkor Budapesten a telefon másképp volt berendezve, nem kellett rajta tárcsázni, hanem az ember felhívta a központot, amikor az jelentkezett, bementa a számat, amit keres és akkor a központ kapcsolta. Ezt azért tartom szükségesnek megmondani, mert a könyvem egyik jelenetében szó lesz valami telefonhívásról.” Érdemes itt visszagondolni arra is, amit Hansági Ágnes mondott a beavató olvasmányok gyors lecserélődéséről.

³² Effajta olvasatra találunk jó példát Géra Eleonóra és Szécsi Noémi a nők életéről (hétköznapijairól, emancipációs törekvéseiről, lakásviszonyairól stb.) szóló könyveiben, ahol egyszerre használják fel a korabeli sajtót és egyes szépirodalmi műveket. Géra Eleonóra – Szécsi Noémi: *A budapesti úrinő magánélete 1860–1914*, illetve *A budapesti úrinő magánélete 1914–1939*, Budapest, Európa, 2016, 2017.